

I Erik den rödes fotspår

Den norske religionshistorikern och sakprosa-författaren Øystein Morten har riktat in sig på att följa i medeltida nordbors fotspår. Tidigare har han porträtterat Olav den helige, Olav Tryggvason och Sigurd Jorsalafare genom besök på platser som dessa norska kungar ska ha vistats på. I sin senaste bok ger han sig i kast med Erik den röde, ledare för den första nordiska bosättningen på Grönland, som han porträtterar som en kristen jägare istället för den traditionella bilden av en hednisk jordbrukare.

Källmaterialet om Erik den röde är begränsat och den saga som bär hans namn är mycket kort. Den upp-tar endast arton sidor i den senaste tryckta utgåvan på svenska, *Islänningasagorna* (2014), och egentligen är det bara en av dessa sidor som har Erik den röde som huvudperson. Den sidan berättar om hur han lämnar sin barndoms Jæren i sydvästra Norge tillsammans med sin far på grund av ett dråp och att de tar land på nordvästra Island. Där dör hans far och Erik gifter sig med Tjodhild. Efter nya dråp och konflikter döms Erik fredlös och bestämmer sig för att fara till ett land som tidigare siktats västerut. Erik ägnar sedan tre år åt att utforska den nya landmassan som han ger namnet Grönland, ”för han menade att folk hellre skulle vilja åka dit om det hade ett lockande namn”. Därefter återvänder han till Island, ingår förlikningar och övertalar många islänningar att följa med honom för att bosätta sig på Grönland.

Det Morten gör i sin bok *Eirik Raude* (2022) är att betrakta meningarna i Erik den rödes saga som komprimerade zip-filer, som omsorgsfullt behöver packas upp för att förstås av moderna läsare. Han redovisar en eller ett par meningar i taget och förklarar dem utförligt med hjälp av allmän kulturhistoria, rätts-historia, religionshistoria, sjöfartshistoria samt arkeo-logiska rön.

Morten målar upp en bild av en tystlåten, efter-tänksam eller rentav beräknande man med torr hu-mor och rött hår, född ca 945 i samhällets övre skikt. Morten argumenterar mot teorin om att tillnamnet ”den röde” är symboliskt och skulle antyda hetsigt humör. I den hederskultur som rådde i Norden under 900-talet kan de dråp som både Erik och hans far ut-förde tolkas som rationella åtgärder för att värna sitt eget och sin släkts anseende. I sagatexterna finns det

inget som tyder på att dråpen skulle ha utförts i affekt, så då återstår den enkla tolkningen, att ”den röde” beskriver färgen på Eriks hår och skägg.

En detalj som ofta brukar ”rättas” i Erik den rödes saga är var på Grönland han tillbringade sin första vinter. I de två bevarade handskrifterna står det att han var i Västerbygden, de kalla och isiga trakterna upp-åt Grönlands västkust, nära dagens huvudstad Nuuk, men i Grönlänningarnas saga, den andra viktiga käl-lan till vår kunskap om Erik den röde, står det ”Österbygden”. Det var de något mildare områdena i söder, där Erik senare anlade sin gård Brattalid. Österbyg-den var bättre lämpad för boskap och visst jordbruk, vilket bidragit till att handskrifternas ”Västerbygden” betraktats som ett skrivfel och ersatts med ”Österbyg-den” i många utgåvor och översättningar (däribland i min egen översättning av Erik den rödes saga, som finns tillgänglig via Litteraturbankens hemsida).

Morten argumenterar för att ”Västerbygden” är det riktiga. Det Erik främst letade efter var inte betes-marker åt får och getter utan jaktmarker för att fånga valross och därför ville han söka sig upp längs väst-kusten där bestånden fanns. Nya isotopanalyser och DNA-undersökningar av elfenben i Europa från år 1000 visar att 95 % av valrossbetarna på kontinenten importerats från västra Grönland. Dessutom borde skinnrep och tranolja som man framställde av val-rossarna varit minst lika viktiga handelsvaror. Jakten gav grönlänningarna produkter som de kunde byta mot spannmål, timmer och annat som behövdes för att bygga upp de nya bosättningarna.

Dåtid flätad i nutid

Även den isländske författaren Bergsveinn Birgisson lyfter fram valrossjaktens betydelse för den nordatlan-tiska ekonomin i sin bok *Den svarte vikingen* (2019). Boken handlar om Geirmund Heljarskinn Hjörsson, författarens förfader, som byggde upp ett handels-imperium på Västfjordarna ett sekel innan Erik den röde anlände till samma trakter. Också om honom är källmaterialet tunt. Geirmund är huvudperson i den korta, inledande berättelsen i sagasamlingen *Stur-lunga* (utgiven på svenska 2021), men med liknande metoder som Morten tecknar Bergsveinn en levande bild av Geirmunds liv, hans norske far och sibiriska mor. Geirmunds rikedomar byggdes inte bara upp ge-nom jordbruk, boskapsskötsel och handel med trälär,

Anakronistiskt porträtt av Erik den röde ur Arngrímur Jónssons *Gronlandia* (1688).

utan också mycket tack vare jakten på havsdaggdjur. Bergsveinn menar att de många gårdar som Geirmund ägde på Västfjordarna snarare borde betraktas som fångststationer. Detsamma kan nog gälla Västerbygden på Grönland.

Morten har inte bara inspirerats i sitt arbetssätt och skrivande av Bergsveinn, utan träffar honom till och med i Reykjavik i boken *Eirik Raude*. Parallellt med närläsningen av Erik den rödes saga reser nämligen Morten och hans tioårige son till Island, där de besöker platserna som nämns i texten. Beskrivningar av terrängförhållanden, vyer och väder kompletteras sagans korthuggna meningar. De två parallella historierna från vikingatid och nutid är pedagogiskt sammanflätade och den nutida resan är i sig nog så spännande: Morten och hans son reste till Island i februari 2020, då man fortfarande inte visste ifall det var jordskalven på Reykjanes eller de första bekräftade fallen av covid-19 som man borde oroa sig för mest. Efter att ha bilat runt hela ön kom de i mars månad med den sista färjan från Seyðisfjörður till Hirtshals i Danmark och sedan den sista färjan från Hirtshals till Larvik i Norge, innan de tre länderna stängde ner under coronarestriktioner.

Den planerade resan till Grönland fick skjutas på framtiden, men kompletteras förtjänstfullt med inköp av flygsimulatorsutrustning. I karantän hemma vid glidflyger Morten på låg höjd över de grönländska och kanadensiska kusttrakterna. Senare när restriktionerna lättat fylls den virtuella verkligheten ut med en högst konkret flygresa till Grönland, där han bland annat besöker Qassiarsuk, byn där Eriks gård Brattalid låg. På jakt efter sagans Eriksö landstiger Morten och hans guide på ön Tuttutooq, där de upptäcker spår i marken efter en gammal husgrund. Platsen lär inte ha blivit undersökt av arkeologer tidigare. Sannolikheten att det är rester av just Erik den rödes hus på Eriksö, den plats där han ska ha tillbringat sin tredje vinter på Grönland, får väl sägas vara mycket liten. Det kan vara spår från islänningarnas mer sentida ättlingar, som levde kvar på Grönland in på 1400-talet, eller från inuiter som bott i området sedan 1200-talet. I vilket fall som helst vore det intressant om dessa lämningar på Tuttutooq kunde grävas ut.

Påhitt?

Ska man kritisera en populärvetenskaplig bok om vikingatiden är det alltid tacksamt att nämna källkritiken, eller bristen på sådan. Hur mycket kan egentligen texter nedskrivna på 1200- och 1300-talet säga oss om personlighetsdrag hos någon som levde ett par tre sekler tidigare? Säkert fanns det en historisk person vid namn Erik (eller Eiríkr som det skrevs på fornvästnordiska) som reste från Norge via Island till Grönland under 900-talets andra hälft. Denne omnämns redan i Islänningaboken från 1100-talet. Där emot är man ute på tunn is när man försöker beskriva hans sinne för humor utifrån ett par repliker. Just tystlåtna män med torr humor finns det gott om i islänningasagorna, så en underdriven kommentar som tillskrivs Erik bör snarare ses som ett typiskt drag för den litterära genren än ett citat som faktiskt ordagrant yttrats i Österbygden en höstdag år 1000.

Richard Perkins, professor emeritus i norröna studier, har övertygande argumenterat för att mycket i Erik den rödes saga är rent litterära påhitt, till exempel Eriks oäkta dotter Frejdis och den poetiske hedningen Torhall Jaktman. Morten behandlar både Frejdis och Torhall som personer som verkligen funnits. Visserligen tar han redan i första kapitlet upp premisen för hela boken: ”Jag väljer att tro på dessa me-

ningar om Erik den röde. Jag har hur som helst inte något val. Om jag inte tar utgångspunkt i sagan, har jag inget att berätta.”

Inte desto mindre förhåller sig Morten på flera andra ställen kritisk till sagatexten, till exempel när det gäller påståendet om Eriks asatro. Enligt sagan tvekar Erik inför att lämna den gamla tron, när hans son Leif kommer med det kristna budet, utsänd av kung Olav Tryggvason. Eriks hustru Tjodhild ska däremot snart ha låtit sig omvändas och låter bygga en kyrka. Här identifierar religionshistorikern Morten en kristen berättelsetradition om kvinnor som är först med att konvertera och sedan vägrar leva ihop med sina hedniska män. Denna litterära myt i kombination med många arkeologiska fynd av kyrkor och kristna begravningsplatser gör att Morten drar slutsatsen att nybyggarna var kristna redan då de kom till Grönland, så även Erik den röde själv.

Att Erik porträtterats som hedning i sagorna kan delvis förklaras som litterärt inflytande från en biografi som benediktinermunken Gunnlaug Leifsson skrev om Olav Tryggvason kring år 1200. Det fanns intressen i att få den norske kungen helgonförklarad och Gunnlaugs biografi kan ses som ett bidrag till detta. Där förekommer för första gången uppgiften om att Olav skulle ha kristnat även Grönland, vilket ju förutsätter att de första invånarna skulle ha varit hedningar (äldre verk, till exempel det latinska *Historia Norwegiae* från andra hälften av 1100-talet, uppger att kristendomen kom till Grönland från Island, inte från Norge). Med Erik som hedning skapas dessutom ytterligare en spännande konflikt i sagorna, samtidigt som kontrasten till de kristna familjemedlemmarna, hustrun och sönerna, framhäver de senares fromhet.

Fotspåren efter Erik den röde slutar på Grönland, han dog antingen någon gång mellan år 1006 och 1018 eller kanske redan under vintern 1002/1003 utifrån uppgifter i Grönlänningarnas saga. Slutet av det sista kapitlet i Mortens bok öppnar emellertid för en fortsättning med blicken riktad ännu längre västerut, mot Vinland.

De övriga sjutton sidorna i Erik den rödes saga, de som inte fokuserar på Erik själv, kretsar kring hans söner, hans svärdotter och dennas nye man: Leif Eriksson sägs vara den som kristnar Grönland på kung Olavs uppdrag. Dessutom ska han ha varit den förste nordbon som stiger i land i Vinland, Nordamerikas

fastland. Den äldste sonen Torstein Eriksson gifter sig med Gudrid Torbjörnsdotter. Efter Torsteins död gifter hon om sig med den isländske handelsmannen Torfinn Karlsämne. De båda leder sedan en expedition till Vinland, där deras son Snorre föds och där de träffar så kallade ”skrälingar”, troligtvis förfäder till dagens mi’kmaq-folk i östra Kanada. Inledningsvis bedriver de handel med varandra, men så småningom uppstår stridigheter och nordborna finner det klokast att återvända till Grönland. Sagan slutar med att Torfinn och Gudrid flyttar till Island där en mäktig ätt med tre biskopar härstammar från dem.

Som så många andra entusiaster har Morten sina idéer om var längsmed den nordamerikanska ostkusten som man borde leta efter spår av nordborna. Fortfarande är de enda arkeologiska fynden efter norrona bosättningar i Amerika (bortsett från Grönland) de som det norska paret Anne Stine och Helge Ingstad fann i L’Anse aux Meadows på Newfoundland i Kanada på 1960-talet. När de påbörjade sina utgrävningar var det få som trodde att de skulle hitta något. De kanske alltför källkritiskt skolade avfärdade helt tanken på Vinland som en konkret plats, utan såg det som en kristen myt om ett okänt land i väster. Paret Ingstads upptäckt bevisade en gång för alla att nordbor verkligen hade landstigit på den kontinent vi idag kallar Amerika, långt före Columbus expedition 1492.

Framtiden får utvisa om det blir något ytterligare stort arkeologiskt Vinlands-fynd. I vilket fall som helst har Øystein Mortens resor i Erik den rödes fotspår hittills resulterat i en mycket intressant och väl-skriven bok.

JOAKIM LILLJEGREN

Øystein Mortens bok *Eirik raude* gavs ut 2022 av det norska förlaget Vigmostad Bjørke. I år publicerades boken även i dansk översättning av Søren Vinterberg, *Erik den røde*, på förlaget Gads.

Hans Egede (1745) / Wiki Commons